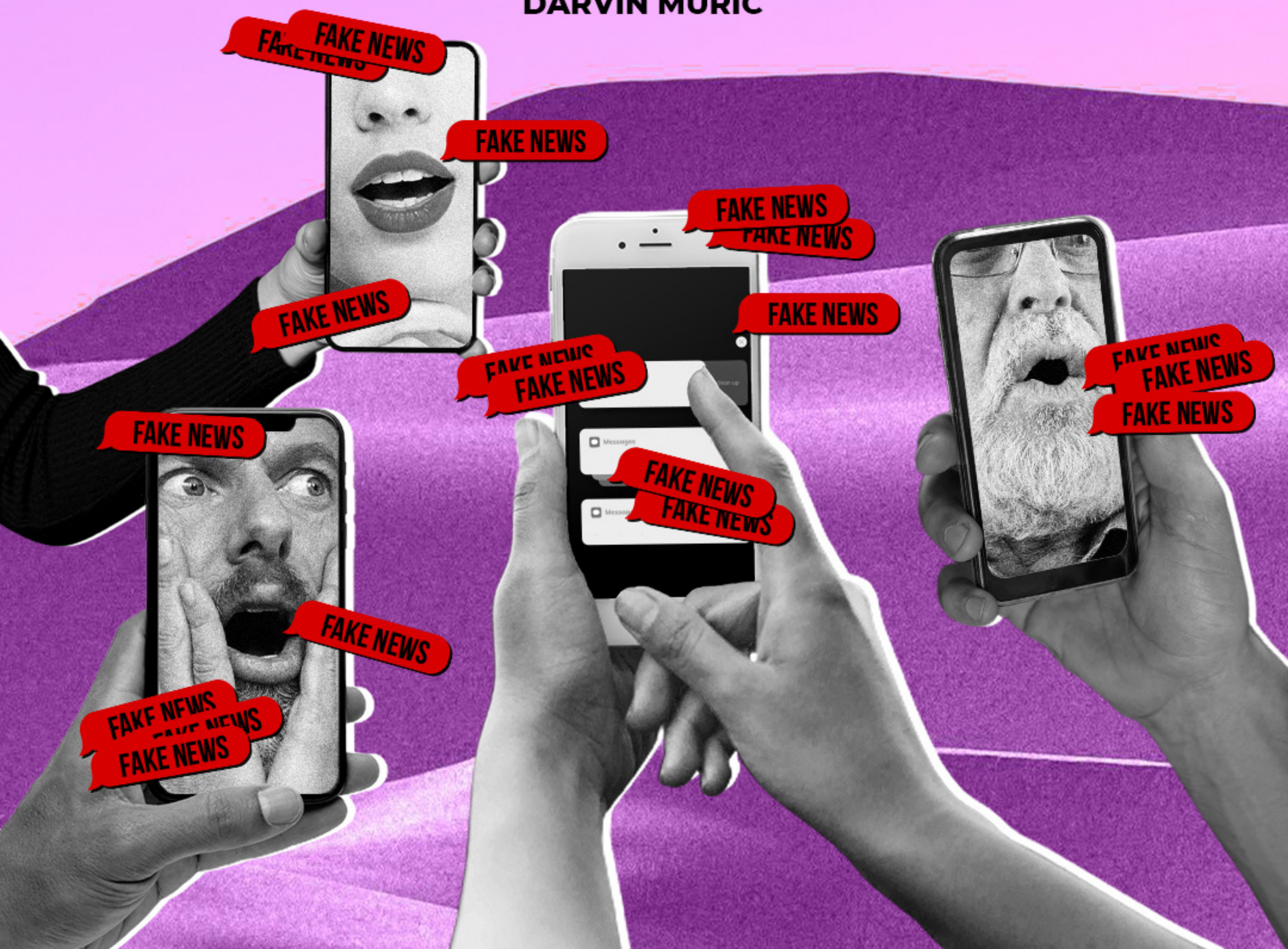

TRENDOVI

DEZINFORMISANJA:

OD KLIME DO IDENTITETA

AUTOR:
DARVIN MURIĆ

Finansira
Evropska unija

CENTAR ZA
DEMOKRATSKU
TRANZICIJU

RAS
KRINKA
VANJE.ME

*Ovaj izvještaj nastao je uz finansijsku podršku Evropske unije.
Stavovi u izvještaju predstavljaju stavove autora,
a ne Evropske unije (EU).*

UVOD

Godina iza nas u Crnoj Gori je bila u potpunosti obilježena politikom i identitetskim pitanjima. Dinamični društveno-politički procesi, dva kruga predsjedničkih i parlamentarni izbori, predpopisna kampanja i popis stanovništva dominirali su medijskim izvještajima, ali i medijskim manipulacijama.

U 2023. godinu ušlo se na talasu izbora u Podgorici i političkih promjena u Glavnom gradu što je praktično značilo da se predizborna kampanja i aktivnosti partija nijesu ni “gasile” jer su predsjednički izbori bili odmah iza ugla, a za njima i oni najbitniji – parlamentarni. Prvi nakon promjene trodecenijske vlasti.

Predizborne aktivnosti znače i propagandu, obećanja i napade na političke protivnike dezinformacijama i spekulacijama, uz budno oko medija iz cijelog regiona koji su marljivo pratili izborni proces i trudili se da utiču na njega.

Paralelno i isprepletano sa predizbornom odvijala se predpopisna kampanja, opet, uz budno oko medija i političara iz cijelog regiona, koji su, opet pokušavali da utiču na procese vrlo često dezinformišući javnost. Prijetnje bojkotom, strah od etničkog inženjeringa, otvoreni pritisak na građane da se izjasne ovako ili onako, uz nedovoljno dobru komunikaciju institucija zaduženih za sprovođenje popisa dovele su do poplave dezinformacija kako u medijima tako i na društvenim mrežama.

Nije svaka godina izborna, ali kada su u pitanju dezinformacioni narativi, postoje oni koji opstaju iz godine u godinu i očigledno rastu. Jedan je usko povezan sa izborima i popisom i ima slične, ako ne i iste, autore i fanove. Antizapadna propaganda i narativi i prošle godine su bili svakodnevica u javnom, onlajn prostoru, države čije je stanovništvo, makar prema anketama, dominantno za ulazak u Evropsku uniju (EU).

Predstavljanje Zapada, EU, Sjedinjenih Američkih Država, kao izvora devijantnosti, napada na tradicionalne vrijednosti, promotere pedofilije, krivce za rat u Ukrajini, čuvare tajnih biolaboratorija, i generalno štetne po građane Crne Gore, skoro svakodnevno je nalazilo mjesta na portalima koji otvoreno šire rusku propaganda i dezinformacije, dok je na društvenim mrežama bilo bezbroj takvih objava. Dirigentska palica za ove narative je u rukama ruske propagande koja je u Crnoj Gori pustila ozbiljne korijene i ostaje van svih regulacija i domašaja postojećih zakona.

Na kraju dokaz da Crna Gora prati trendove. Negiranje klimatskih promjena i dezinformisanje o njima relativno su nove pojave na crnogorskom dezinformacionom nebu i prepliću se sa ranije pomenutim antizapadnim narativom. Povod ili okidač su bile katastrofe koje su se desile Turskoj, Siriji, Havajima i drugima. One su pokrenule lavinu teorija zavjere o klimatskim promjenama u vrijeme kada one postaju sve očiglednije.

Sve nabrojano ukazuje na još jednu opasnu pojavu – da mediji i dezinformatori na društvenim mrežama hrane jedni druge, da problem raste, a da Crna Gora nije ni blizu da krene u borbu sa njim.

ZAKONODAVNI OKVIR

Crnogorski zakoni još uvijek ne prepoznaju dezinformacije, niti ih pominju. Važeći Zakon o medijima ne predviđa niti propisuje kazne za medije koji šire dezinformacije. Ovo se regulisalo jedino kroz Krivični zakonik Crne Gore, u dijelu o izazivanju panike i nereda, gdje se propisuje da će se kazniti onaj ko iznošenjem ili pronošenjem lažnih vijesti ili tvrđenja izazove paniku, ili teže narušavanje javnog reda ili mira ili osujeti ili značajnije omete sprovođenje odluka i mjera državnih organa ili organizacija koje vrše javna ovlašćenja, i to novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

Takođe se propisivalo da ako se panika izazove putem medija ili drugih sredstava javnog obavještanja ili sličnih sredstava ili na javnom skupu, učinilac će se kazniti zatvorom do tri godine. Ipak, ove odredbe su ukinute.

Svakako, to ne mijenja sliku odnosa Crne Gore prema dezinformacijama u kojoj se svjedočilo hapšenju novinara koji objave lažnu vijest, bez sistemskog odgovora na problem.

U 2023. Crna Gora je, nakon dosta godina odlaganja, usvojila prvu Medijsku strategiju. Kada su u pitanju dezinformacije, ovom strategijom se predviđa formiranje Savjeta za medijsku pismenost koji će planirati i nadgledati aktivnosti usmjerene ka unapređenju medijske pismenosti u državi, ali i Mreže za borbu protiv govora mržnje, onlajn uznemiravanja i dezinformacija. Ipak, tu staju zakonske odredbe kada je u pitanju borba protiv dezinformacija. Nove izmjene seta medijskih zakona inicirane su od nove vlasti i njihovo usvajanje očekuje se tokom 2024. godine. I sama Medijska strategija poziva na promjene izbornih zakona zbog fenomena dezinformacija, a koliko će se oni konkretno baviti fenomenom vidjeće se po njihovom predlaganju.

KLJUČNI DOGAĐAJI KOJI SU GENERISALI DEZINFORMACIJE

Kako smo već rekli u uvodu politička nestabilnost i izborni proces u produženom trajanju bili su primarni okidači za kreiranje dezinformacija.

- **Predsjednički izbori** održani u martu i aprilu donijeli su ogromni talas dezinformisanja javnosti. Tokom kampanje za oba kruga društvene mreže su preplavila lažna istraživanja javnog mnjenja, ali se jedan događaj posebno izdvojio kao okidač za dezinformacije – predizborni skup tada kandidata, a sada predsjednika Jakova Milatovića na Cetinju. Milatovića je napala grupa građana koja se protivila tome da on održi skup na Cetinju jer je navodno tokom ustoličenja Joanikija Mićovića rekao da “nije problem ako pogine 10 Crnogoraca”, za šta nikada nije pružen nijedan dokaz. Brojni mediji su tvrdili da Milatović uopšte nije ni napadnut iako su snimci jasno pokazali da jeste, a pojedini su čak tvrdili da je tada funkcioneru Pokreta Evropa Sad Andreju Miloviću¹ ispao pištolj iako se radilo o telefonu.
- **Parlamentarni izbori** uslijedili su ubrzo nakon predsjedničkih i uslijedio je novi talas dezinformacija. Tokom ovih, kao i predsjedničkih izbora, srpski tabloidi i televizije bliske Vladi Srbije imale su veliki uticaj na dezinformisanje javnosti kroz svoje konstantno manipulativno izvještavanje kao i organizovanje posebnih TV emisija o crnogorskim izborima.
- **Popis stanovništva** došao je odmah nakon predsjedničkih izbora i nastavio se isti talas dezinformacija. Snažne kampanje opet su se vodile preko srpskih tabloida uz svesrdnu pomoć domaćih prosrpskih portala poput Borbe, IN4S-a, Alo onlajn. Ipak, s obzirom na trendove dezinformisanja tokom popisa, može se zaključiti da će se ono nastaviti do objavljivanja rezultata popisa ali vrlo moguće i nakon što se oni objave.

¹ Darwin Murić, Snimci ne dokazuju da je Milović bio naoružan na Cetinju, Raskrinkavanje, 11.03.2023

KLJUČNI DEZINFORMACIONI NARATIVI U 2023. GODINI

Za potrebe ovog pregleda dezinformacija i dezinformacionih narativa SEEChek je utvrdio: da se dezinformativnim narativom može smatrati narativ koji je primarno zasnovan na lažnim tvrdnjama, koji koristi dezinformacije za stavljanje događaja ili svjetonazora u kontekst. Preciznije, to je uokvirivanje događaja koje uključuje lažne tvrdnje koje se ponavljaju, koje se oslanjaju jedna na drugu a koje su povezane sa istom temom, koje forsiraju isti pogled na događaje i fenomene i čija je težnja da imaju duži uticaj od jednog ciklusa vijesti. Sličan je ali nije identičan propagandi, više ima formu cigle u zidu propagandnih narativa.

Na osnovu ove definicije identifikovali smo četiri dominantna dezinformativna narativa u Crnoj Gori.

1) Predizborni dezinformacioni narativi

Dominantan dezinformacioni narativ bio je, najprostije rečeno – mi pobjeđujemo sigurno, ankete to pokazuju.

On je obično podrazumijevao fabrikovanu anketu o rejtingu partija ili kandidata², najčešće (ali ne i isključivo) prosrpskih i bliskim vlastima u toj zemlji, koja se pripisivala nekoj od poznatih istraživačkih kuća³, dok su za „naručioce“ znali da budu izabrane i strane ambasade⁴.

Najčešće su ih plasirali korisnici društvenih mreža povezani sa partijama ali su se vrlo često nalazile i na portalima, neke čak i na zvaničnim sajtovima partija koje učestvuju na izborima. Najznačajniji zabilježeni slučaj kojim se gurao ovaj narativ je fantomska beogradska agencija za ispitivanje javnog mnjenja – CSI⁵ koja je u prošlosti objavljivala isključivo navodna istraživanja vezana za izbore u Crnoj Gori.

² Nina Đuranović, *Novi dan, novo lažno istraživanje, Raskrinkavanje, 13.03.2023.*

³ Nina Đuranović, *Novo lažno istraživanje kruži društvenim mrežama, Raskrinkavanje, 16.03.2023.*

⁴ Darvin Murić, *„Das anketa“: Lažno istraživanje pripisano ambasadi Njemačke, Raskrinkavanje, 21.02.2023.*

⁵ Darvin Murić, *CSI, ali ne iz Majamija: Ko su istraživači koji se javljaju samo pred izbore?, Raskrinkavanje, 10.03.2023.*

Svoja „istraživanja“ plasirali su „ekskluzivno“ preko tabloida poput Aloa, Kurira, Večernjih novosti te prosrpskih portala u Crnoj Gori – IN4S-a, Borbe, Adrije. Raskrinkavanje je istražilo ovu navodnu istraživačku kuću nakon što su objavili navodne rezultate ankete koju su, kako su tvrdili, sproveli na skoro polovini crnogorskih građana. Utvrđeno je da nemaju ni sajt, da „istraživanja“ šalju samo „odabranim“ medijima, jednostavno – da ne postoje.

Drugi bitan dezinformacioni narativ povezan sa izborima je onaj o navodnom haosu i neredima tokom izbornog dana, koji je dio šireg i starijeg narativa da će DPS izazvati građanske sukobe ako izgubi izbore.

Potvrda ovog narativa, osim onih iz ranijih izbornih procesa, došla nam je tokom izbornog dana za predsjedničke izbore kada je desničarski portal Nacionalist⁶, portal koji promovise nacionalističke, crkvene i teme vezane za tradiciju, objavio desetine lažnih vijesti o sukobima, hapšenjima i neredima u Podgorici.

2) Specijalna oružja i poricanje klimatskih promjena

Katastrofalni zemljotresi u Turskoj i Siriji bili su ključni momenat za jačanje narativa koji negiraju klimatske promjene i tvrde da postoje posebna oružja koja su se iskoristila za izazivanje zemljotresa.

Tvrđnje o seizmičkom oružju⁷ i drugima za kontrolisanje vremena, poput čuvenog HAARP-a⁸, preplavile su društvene mreže nakon dešavanja u Turskoj i Siriji. Ovaj narativ vrlo često ide ruku pod ruku sa antizapadnim narativom, jer se uvijek za korištenje ovakvog oružja krive zapadne zemlje, NATO⁹, uticajne organizacije poput Svjetskog ekonomskog foruma (WEF) i slično.

Ovi događaji u kombinaciji sa velikim požarima na Havajima donijeli su novu energiju onima koji guraju ovakve narrative, a WEF i njegov osnivač Klaus Švab¹⁰ bili su najčešća meta teorija zavjere o navodnom oružju za izazivanje požara i zemljotresa.

⁶ Marko Vukajlović, Ofanziva portala Nacionalist na izborni dan, Raskrinkavanje, 19.03.2023.

⁷ Marko Vukajlović, Neistine o zemljotresu u Turskoj i Siriji: Seizmička oružja i druge fantazije, Raskrinkavanje, 08.02.2023.

⁸ Nina Đuranović, HAARP nije i ne može izazvati zemljotres u Turskoj i Siriji, Raskrinkavanje, 15.02.2023.

⁹ Nina Đuranović, NATO nije izazvao „vanprirodne procese“ u Turskoj, Raskrinkavanje, 01.03.2023.

¹⁰ Marko Vukajlović, Fake news kombo: Švabovi i klimatske promjene, Raskrinkavanje, 07.08.2023.

Ono što je takođe specifično za ovaj narativ je da dijeli iste mete sa dezinformacionim narativima o depopulaciji planete u korist bogatih, prisilnoj vakcinaciji protiv COVID-a, o novoj generaciji nacista i drugim neracionalnim trendovima.

3) Popis stanovništva – revizija istorije kroz nacionalizam

Političke promjene i dugotrajne predizborne kampanje ojačale su polarizaciju i podjele u Crnoj Gori. U tako podijeljenoj zemlji, nakon brojnih odlaganja, krenulo se sa sprovođenjem popisa što su jedva dočekali nacionalističke partije i portali.

Najčešći dezinformativni narativi bili su vezani za navodni etnički inženjering i izmišljanje “istorijskih” podataka o stanovništvu Crne Gore.

Brojni portali u Crnoj Gori, Srbiji¹¹, ali i stranice¹² na društvenim mrežama uporno su dijelili lažne podatke o popisima stanovništva prije 1918¹³. kojima se tvrdilo da je tada u Crnoj Gori bilo 95 odsto Srba¹⁴, iako se tada nijesu prikupljali podaci o nacionalnosti. Ovaj narativ može se vezati i za Srpsku pravoslavnu crkvu¹⁵ (SPC) u Crnoj Gori jer se pojavljivao i u interpretaciji njenih čelnika mnogo prije prošlogodišnjeg popisa.

U momentima kada se nije revidirala istorija, različite nacionalističke stranice, poput Bunta, dijelile su navodne podatke o nacionalnosti, jeziku i religiji, tvrdeći da raste broj Srba, a da je Crnogoraca manje. Sa druge strane, različiti sagovornici medija takođe su iznosili neprovjerene podatke o rezultatima popisa, a koga ima više ili manje, zavisilo je samo sa kojeg nacionalnog pola sagovornik dolazi. Rezultati popisa nijesu objavljeni do kraja 2023. godine.

¹¹ Nina Đuranović, *Novosti manipulativno o popisu u Crnoj Gori, Raskrinkavanje, 02.10.2023.*

¹² Marko Vukajlović, *“Bunt” širi lažne vijesti o popisu u Nikšiću, Raskrinkavanje, 08.12.2023.*

¹³ Nina Đuranović, *Popis stiže, dezinformacija sve više – 1909. se nije izjašnjavalo o nacionalnosti, Raskrinkavanje, 26.09.2023.*

¹⁴ Marko Vukajlović, *Nacionalnost se nije pisala na popisima 1909. i 1921., Raskrinkavanje, 13.10.2023.*

¹⁵ Marko Vukajlović, *I nekadašnje riječi Amfilohija u službi širenja dezinformacija o popisu, Raskrinkavanje, 12.12.2023.*

4) AntiEU i antizapadni narativi

Iako velika većina građana u Crnoj Gori podržava pridruživanje Evropskoj uniji (EU) anti-EU narativi i dalje se snažno plasiraju. Različite dezinformacije se koriste kako bi EU predstavile u negativnom svjetlu, poput onih kojima se EU i NATO označavaju kao krivci za agresiju¹⁶ Rusije na Ukrajinu. EU se često predstavlja kao "na ivici raspada¹⁷". Zapad se generalno optužuje¹⁸ za "uništavanje tradicionalnih vrijednosti i nametanje LGBTIQ agende¹⁹". Takođe, EU se često kroz dezinformacije "umiješa" u široko rasprostranjene teorije zavjere²⁰ o depopulaciji i primoravanju ljudi da jedu insekte.

¹⁶ Nina Đuranović, *Niti su EU i Kanada planirale rat u Ukrajini, niti je Fon der Lajen to otkrila*, Raskrinkavanje, 15.03.2023.

¹⁷ Marko Vukajlović, *Nisu svi Njemci u AfD-u: Manipulacije o raspuštanju EU*, Raskrinkavanje, 23.06.2023.

¹⁸ Nina Đuranović, *Ponovo viralne dezinformacije o "prvom LGBT" vrtiću*, Raskrinkavanje, 01.08.2023.

¹⁹ Marko Vukajlović, *LGBT zastave se ne vijore ispred zgrade UN-a*, Raskrinkavanje, 20.06.2023.

²⁰ Darvin Murić, *EU ne primorava nikog da jede insekte*, Raskrinkavanje, 02.02.2023.

ZNAČAJNE AKTIVNOSTI I AKTERI PROTIV DEZINFORMACIJA

Iako je Crna Gora u teškoj situaciji kada su u pitanju dezinformacije to ne znači da aktivnosti u borbi protiv ove pojave nema. Doduše, one uglavnom potiču iz civilnog sektora.

U maju 2023. CDT²¹ je organizovao regionalnu konferenciju u Podgorici, naslovljenu “Imali fer izbora u eri dezinformacija”. Dvodnevna konferencija okupila je vodeće domaće i regionalne urednike, faktčekere, političare, čelnike institucija i druge koji su diskutovali o dezinformacijama u izbornom procesu i podijelili svoja iskustva u borbi protiv ovog fenomena.

Takođe, Digitalni forenzički centar (DFC²²) održao je svoju godišnju konferenciju na kojoj su učestvovali brojni regionalni eksperti.

Dodatno, Evropska služba za vanjske poslove (EEAS) u Podgorici je organizovala veliku konferenciju EU i Zapadnog Balkana²³ o medijskoj pismenosti gdje su brojni evropski ambasadori, donosioci odluka, eksperti, istraživači i novinari diskutovali o mogućim rješenjima i unaprjeđenjima medijske pismenosti, borbi protiv dezinformacija.

Na Univerzitetu Donja Gorica (UDG) organizovana je konferencija “Poljsko iskustvo u borbi protiv dezinformacija – inspiracija za Zapadni Balkan²⁴” na kojem su stručnjaci iz Poljske razgovarali sa studentima o uticaju Rusije.

²¹ *Dezinformacije zahtijevaju jasan odgovor, CDT, 11.05.2023.*

²² *DFC 365 2023: Pet godina Digitalnog forenzičkog centra u Crnoj Gori, Ambasada SAD u Crnoj Gori*

²³ *EU-ZB Konferencija na temu medijske pismenosti okupila je zajednicu borbe protiv manipulisanja informacijama i uplitanja iz inostranstva (FIMI) iz čitavog regiona, Delegacije EU u Crnoj Gori, 30.03.2023.*

²⁴ *Poljsko iskustvo u borbi protiv dezinformacija – inspiracija za Zapadni Balkan, UDG, 16.10.2023.*

AKTERI, TAKTIKE I TEHNIKE DEZINFORMISANJA

Crnu Goru, u smislu dezinformacija i dezinformacionih narativa, treba posmatrati i kao dio šire jezičke teritorije, što znači da akteri koji proizvode i plasiraju dezinformacije nisu isključivo iz Crne Gore.

Brojni mediji iz regiona, prvenstveno tabloidi iz Srbije imaju veliku upliv u dezinformisanju javnosti u Crnoj Gori jer njihove objave bez ikakvog problema dolaze do korisnika društvenih mreža u našoj zemlji. Svi kablovski operateri u Crnoj Gori emituju televizije bliske režimu u Srbiji u čijim se emisijama svakodnevno plasiraju svi navedeni dezinformacioni narativi. Vrijedno je napomenuti da portal Večernjih novosti i Kurira imaju posebne rubrike za dešavanja u Crnoj Gori.

Proruski i prosrpski Borba i IN4S dominirali su u dezinformisanju, kada su u pitanju portali iz Crne Gore i tim Raskrinkavanja najviše je njihovih objava ocijenio kao manipulativne. Ovi portali konstatno objavljuju manipulativne i netačne članke sa jasnom pristrasnošću i naklonjenošću Srbiji, tamošnjem režimu i predsjedniku, SPC i prosrpskim partijama u Crnoj Gori. Dodatno, tabloid Alo otvorio je istureno odjeljenje u Crnoj Gori na čijem je sajtu tokom 2023. zabilježen značajan broj dezinformativnih objava.

Ovi portali svakodnevno daju prostor nacionalistima, istoričarima poput Aleksandra Rakovića i bivšim političarima poput Jovana Markuša koji često šire dezinformacije.

Sa druge strane, postoji određeni broj portala koji su ekstremno pristrasni ili nepristojni u svom izvještavanju, ali koji ne kreiraju dezinformacije u klasičnom smislu, već su skloni vrijeđanju neistomišljenika, objavljivanju poluinformacija, nepotpisanih članaka, neprovjerenih tvrdnji. Kreiranje manipulativnog sadržaja na društvenim mrežama, tačnije nacionalističkim stranicama poznatim po širenju dezinformacija, a zatim plasiranje tog sadržaja na portalima je tehnika karakteristična za Crnu Goru.

Stranice na X-u, Fejsbuku, Telegramu, Instagramu kreiraju netačnu informaciju a onda je pristrasni mediji objave kao fakat i šire svojoj publici. Skoro svi portali u Crnoj Gori koriste ovu tehniku. Glavni motiv za ovo je uglavnom politički uticaj, prljava kampanja protiv neistomišljenika, napad na političke protivnike...

Druga, za Crnu Goru prepoznatljiva tehnika, jeste to da jedan od portala koji kreiraju dezinformacije objavi lažnu vijest i da se ona u roku od nekoliko minuta prenese u brojnim drugim, ideološki i politički istim portalima. Ovo funkcioniše i preko granice kada se srpski tabloidi citiraju kao kredibilni izvori na prosrpskim i proruskim portalima u Crnoj Gori i obratno – kada se ovi portali koji kreiraju veliki broj dezinformacija citiraju kao izvori u tabloidima.

Kada je u pitanju targetiranje faktčekera to su uglavnom činili Borba i i IN4S, a jednom i portal Aktuelno, kada su se faktčekeri nazivali plaćenicima, špijunima, braniocima DPS-a, a uglavnom se napadaju ženski članovi redakcije. Targetiranje je zabilježeno i na nacionalističkim stranicama na Fejsbuku.

Finansira
Evropska unija

CENTAR ZA
DEMOKRATSKU
TRANZICIJU

RAS
KRINKA
VANJE.ME

SEE / CHECK